

שלום חולבסקי ספרים על יהדות ליטא

עם אלבום „ירושלים דליטא“*

חמים! נשים, פולים חמים! קול רחמומי וחם. אשה עם „פאטשיילע“ (סודר). היא יושבת, רכונה, בפינת זבלנה—רודניצקה, על ה„פייער־טאפ“. ופתיתי השלג. ולידה סיר ה„באבעס“, חמים, מעלים אדים. נוהרת טוב לב לכל בא.

והיא — קבע. כפנס בפינת הכיכר. כבית מבתי הרחוב. היאך נעקרה היא מפונת זבלנה—רודניצקה?

שלושה כרכים הדורים על שולחני. סרט דומם של חיים שנדמו. נהר חם זורם שקפא. ולעד.

צילום אחר צילום. רחובות, בתים, חומות, אנשים, ילדים. פנים של איש. של אשה. של ילד. עיניים. אלפי זוגות. מבעד. ובכולן יש תוגה. גם בפנים הצוחקות.

כל רחוב — מופר. כמעט כל בית וכל חצר אפלולית.

דומה, שעודני חש את חום אבני הרחובות עליהן דרכו רגלי בנעורי, בכל שנותיהם.

תעודות ותמונות לאלפיהן. „ארכיון על דפי ספר“, של 500 שנות קיומה של וילנה היהודית, שזכתה לתואר הרם ביותר של הגולה „ירושלים דליטא“ ושקרינתה היתה הרחק מעבר לגבולותיה של ליטא.

וילנה של „בשר ודם“. של רבבות־רבבות בני־האדם, של „עמך ובני יתר השכבות, ומעצמה של „רוחניות“ יהודית. „כל יהודי — דף גמרא, פרק תהלים“.

חכמה ותורה, דלות ומלאכה, שמחה

ערב. סתיו מאוחר. פתיתי שלג ראשונים, גדולים, שקטים כפוך, נוחתים על הכיכר הקטנה בצומת הרחובות זבלנה, סטפנסקה, רודניצקה.

אורות חיוורים. האנשים חולפים. אדם — לחצרו. אדם — לביתו. רק קול אחד ממלא את הכיכר, על צללי־האדם הנעים: „הייסע באבעס! וויבער, הייסע באבעס!“ („פולים

* ירושלים דליטא — מאויר ומתועד. ליקט וערך: ל. ראן. הוצאת ועד אלבום וילנה. 3 כרכים, 1000 עמודים. בארבע שפות: עברית, יידיש, אנגלית ורוסית. „ווילנער פארלאג“, ניו־יורק, תשל"ד.

ועצב — זרמו בסימטאותיה וחצרותיה. פעיר לות יהודית קודחת. כמאה ושישים „חברות“ היו בה, וביניהן עשרות-עשרות של „גמילות חסד“.

ומדהימה הצמיחה האדירה, חסרת התקדים, במאה התשע-עשרה :

מִד־אלפים יהודים בראשיתה של מאה זו עד למעלה מ־80 אלף בסופה של המאה. ומה הניבה קהילה זו במאה זו, האחת ! (כאלו חשה את קיצה הקרב).

יהודיה לא היוו רוב באוכלוסיה, אך „מכף רגלה ועד קודקודה“ — יהודית.

ועל אף היותה מטרופולין — היא שמרה על העממיות של העיירה היהודית. „ירושלים של תרבות העיירה היהודית במזרח אירופה“, כינו אותה, בצדק. ההתבוללות, כקליפה דקה מאד, ספק אם מתנכרת, כמעט ולא נגעה בה, ובוודאי לא השחיתה בה.

היא היתה „כוכב הצפון“ לעם הנודד.

והיא — אבן שואבת במוסדות ההשכלה והחינוך לאלפי בני-נוער יהודיים מרחבי ליטא ופולין.

כשמִן־מאור בבתים יהודיים ברחבי הגולה היהודית, מהגאון ר' אליהו מווילנה, שתמונתו פיארה את כותל המזרח בבתים יהודיים לרבבותיהם, שכל אם יהודיה בירכה בו את פרי רחמה ושכל ילד יהודי ידע עליו יותר מאשר על כל חכם אחר, יהודי, ועד ר' ישראל סלנטר המפורסם ב„ישיבות המוסר“ בכל רחבי ליטא, מיודקה בנו של הקבצן „רספור טין“, „משיח“, „איסרסון“ ו„גדלקה דער חזן“, משואבי המים, התגרניות ב„פיש מארק“, „טרעגער“, „בעלי עגלות“, „איוואשטשיר קעס“ עד ד"ר רגנסבורג, ד"ר יעקב וויגודסקי, ד"ר צמח שפד, הרב חיים עוזר גרודונסקי והרב־הסנאטור ר' יצחק רובינשטיין, מבית־הדפוס „האלמנה והאחים ראם“, שספריו נפוצו בכל רחבי „פולין ורייסין“ ועד לספריית סטרשוו „יוו“א, שנוסד בסוף שנות העשרים למאה זו, מסופרי ההשכלה שולמן, מאפו, אד"ם הכהן, מיכ"ל, יל"ג, רש"י פין, א. מ. דיק ועד למשה קולבק, קצ'רגינסקי, גראדה, אברהם סוצקובר ואבא קובנר, ממרדכי אנטור קולסקי ועד ל„ווילביג כאר“ ועד ליאשה חפץ, מהירש לקרט ועד לכרוז הראשון של ההת־גוננות בגיטו, פ.פ.א. ושיר הפארטיואנים להירשקה גליק ב־11 שפות.

מגרעיני ראשונים של התנועות הציוניות־סוציאליסטיות, „בונד“ ועד לתנועות הנוער החלוציות והאחרות שקמו לאחר מלחמת־העולם הראשונה.

זו יריעה ססגונית, מפעימה בצבעיה, בכוחות חיות פורצים, כלאחר גשם נדבות... והיטיב לשיר עליה, בימי חייה, בחרוזים בלתי נשכחים, זלמן שניאור בפואימה „וילנה“.

*

כ־25 שנה ומעלה אסף העורך לייזר ראָן, איש וילנה, אֶספִּירֶנט לשעבר ביוו־א — את החומר הרב והעצום הזה.

עם תום המלחמה, כאשר רבבות יהודים נדדו דרך גבולות־לא־גבולות עם מעט־מטל־טליהם בידיהם — יצא לייזר ראָן מווילנה עם כמה שקים של ניירות — „שמוֹת“ — אל מעבר לים. בחריצות נדירה ובהתמסרות מפליאה ועם „אהבת וילנה“ בלב עשה האיש את „מלאכת היחיד“ בריכוז החומר.

לימים עמדה לו גם עזרת ידידים ונאמנים על פני ארצות רבות ונידחות שווילנאים נקלעו אליהן.

והוא אסף, מיין, ערך, הקדים, סידר, הגיה ו...הדפיס את שלושת הכרכים האלה.

העזרה שקיבל — אין בה כדי ליטול מן העורך היחיד את זכות־היחיד.

מתי גמל הרעיון ?

ב־1944, בווילנה, לאחר השיחרור.

„המשחררים“, כך הוא כותב, „נחושה החלטתם להמשיך בחיסול החיים המאורגנים בכל צורה שהיא, של היהודים שבילו את החורבן וחיסול כל זכר ליהדות.“

... נדאות זו היא שגרמה, בעיקר, ליוזמת אלבום התמונות „עמ' 28“.

והכוונה : „לספק לחוקר, לקורא המעוניין את העובדות האובייקטיביות, תצלומים, תעודות, תאריכים וגם מספרים סטטיסטיים... שקדנו להביא... את פניה השונים של וילנה היהודית, את העיר הדתית והחילונית, העברית והיידישאית, את הגרעין העממי ואת הקליפה המתבוללת, את כל התנועות הפוליות טיות ברחוב היהודי, מהימין הציוני־הרביזיוני ניסטי ועד השמאל של המחתרת הקומוניסטית, כן תמצא בספר קליידוסקופ של חברות, איגודים, ומוסדות ציבור“ (עמ' 30).

ספרים על יהדות ליטא

האם יש במיפעל זה מעשה „סיום“?
יש בידינו ספרות עשירה, יחסית, על
וילנה בחייה וביצירתה.
קמה לנו בדורנו ספרות חשובה על כלינה
ותנועת ההתנגדות בימיה האחרונים.
זהו רובד התשתית.
אלבום „ירושלים דליטא“ מהווה רובד
נוסף: וילנה בתעודות ובצילומים.
מן הראוי כעת לגשת למלאכה שהיא
בבחינת כורח מבחינת הצורך ואפשרות
מבחינת הביצוע: אלבום אמנותי
בצילום ובציור.

הרוצה להתבשם מרוחה של וילנה, מנפה
האנושי ומייחודה היוצר — יבוא על סיפוקו
באלבום מוצע זה.
אף העורך מציין כי „רצוי ואף אפשר
להוציא כרך מיוחד... ובו לפרסם את תמו-
נות כל הציירים היהודיים שנושאן וילנה.
...סקר ראשון שערכנו בתחום זה הוכיח,
כי מצוי חומר תמונות רב-ערך לספר אמנותי
כזה“ (עמ' 31).

האלבום האמנותי הנכסף צריך לכלול את
וילנה היהודית בתמונה האמנותית, גם בציור
וגם בצילום. צילומיו של מ. רביב (וורוד-
בייצי'ק) ואחרים יכולים לשמש יסוד להוצאה
כזו.

ובעוד אנו מצפים להיסטוריון בעל שיעור
קומה שיכתוב בבוא היום מונוגרפיה היס-
טורית-תרבותית על וילנה — הרי החומר
לאלבום אמנותי זה מצוי בידינו ודרושה
היוזמה המבורכת והמידית.

זהו יעוד לנאמני וילנה. וכל אדם, —
ולאו דווקא החוקר והלומד, — יתבשם מן
האלבום האמנותי.

אך מי שלבו ללמוד את וילנה היהודית —
יעיין ויהגה בכרכים של „ירושלים דליטא“
שלפנינו. ומן הראוי שיגיד: ואנו לא ידענו
את עצמנו!

„כיראת כבוד“, כותב העורך, „אנו מוסרים
את הספר לידי העולם היהודי היום ולעתיד“
לבוא... לעקשנים היהודיים היוצרים המעצ-
בים את נוסח המחר היהודי“ (עמ' 32).

כרך ראשון — מאות שנות חיים יהודיים —
55 מדורים.

כרך שני — הכולל את ההשמדה וההת-
נגדות — 21 מדורים.

כרך שלישי — מפתחות, אינדקסים וביב-
ליוגרפיה.

שלושת הכרכים „ירושלים דליטא“ —
מקור ארכיוני ראשון במעלה לעיון ולימוד
על קורותיה של קהילה-מטרופולין זו. זוהי
היסטוריה מתועדת. ההוגה בהם ימצא חומר
מאלף מאד על שיפעת החיים והיצירה בקהילה
יהודית אחת.

אף קהילה יהודית, כפי שידוע לי, עדיין
לא זכתה ל„ארכיון מודפס“ כפי שזכתה לו
וילנה במיפעל זה. עם העיון בו תתעורר,
אולי, התשוקה לעשות כן לקהילות אחרות.

מלאכה קלה יעשה לו הטוען שתחומים
מסויימים קופחו באלבום זה. הננו חייבים
להיות מודעים שאנו עוסקים ב„שארית הפלי-
טה“ של חומר היסטורי ששרד לאחר השואה.
עם זאת יש מקום להעיר שניתן היה להביא
איוון יותר סביר במכלול המגוון של המר-
כיבים, כפי שהשתקף במציאות, על סמך
החומר המצוי, שאפשר היה ללא מאמ-
צים רבים לרכשו.

אך אין בדברים האמורים לעיל כדי
לשנות את ההערכה וההוקרה האישית לחסד
שגמל לנו ל. ראן במיפעל-חיים זה. ועל כך
יבוא על הברכה והתודה.

תרומה חשובה בחקר ההתנגדות היהודית בליטא

מקיפה, ועד שיימצאו מקורות חדשים — גם מסכמת, על יהדות ליטא בשואה, בכליונה ובלחמתה. להישג מיוחד הגיע בסיכומים המספריים על חלקם של היהודים בצבא האדום, במחתרת ובפארטיזאנים. על מפעלו זה ראוי דב לוין לשבח.

המחקר דן בארבעה נושאים מרכזיים: התקופה הסובייטית לפני פרוץ מלחמת רוסיה-גרמניה, קורותיה של הדיוויזיה הליטאית, מלחמת הגיטאות ובתנועה הפארטיזאנית היהודית בליטא. יהדותה של ליטא, שרוב שטחה היה מסופח כ־120 שנה (1795—1915) לרוסיה, זכתה לתנופה עצומה על־ידי האנטונומיה הלאומית הרחבה שמומשה בתקופת הסיים המכונן של ליטא העצמאית (1920—1922) — הקרויה „תור הזהב“. אוטונומיה זו כללה כ־120 קהילות והקימה מערכת־חינוך יהודית ענפה, כששפת יידיש היותה שפה רשמית במוסדות שומנו על־ידי הממשלה. ואם כי אוטונומיה זו קוצצה וצומצמה לאחר מכן, עדיין נהנו היהודים בליטא מפירותיה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בכיבוש ליטא על־ידי הסובייטים ב־15 ביוני 1940, נדחתה ההשתלטות הגרמנית, בכלמעלה משנה, על ארץ זו. אולם שנה זו גרמה להגברת עוצמתה של השואה, מציין בצדק ד.ל. „מפני שהיהודים מילאו ברצונם או שלא ברצונם תפקיד ניכר בסובייטיזציה של הארץ. בזאת משכו על עצמם את זעם ההמונים הליטאיים בעלי התודעה הלאומית“ (עמ' 32). דפוסי התגובה בציבוריות היהודית לבואם של הסובייטים היו מגוונים. הם נעו מהתלהבות מתוך מניעים רעיוניים ועד להסתייגות מוחלטת בגלל טיב המשטר ובעיקר מחמת הרדיפות הצפויות ממנו. מכל התגובות

ספרו של דב לוין* הוא הישג בתחום חקר השואה. העוסק בחקר התקופה הזו שרוי במצוקה גדולה מבחינת מיעוט הממצאים, התעודות הבסיסיות, מספרים, תיאור אירועים ואנשים, על אף שאנו בעצם עוסקים בקורותיו של דור ההווה. לא כל שכן — כשנושא המחקר הוא רחב יותר, אינטגראטיבי ומקיף יהדות שלימה כגון יהדות ליטא.

דב לוין ידוע במחקריו הקודמים בבעיות השואה והמרד של יהודי ליטא. לזכותו ייאמר כי הוא הקדיש למחקר זה שנים מרובות, גבה בעצמו עדויות ואסף חומר ממקורות שונים, כולל אזורים שהם כיום מעבר למסך הברזל, על כל הקשיים הכרוכים בכך. כבן יהדות ליטא, שחזה על בשרו את אימי הנאציזם והשתתף במחתרת ובלחימה הפארטיזאנית, הוא מעיד על עצמו: „ראיתי בהכנת מחקר זה שנמשך שנים רבות מעין יעוד, אם לא מפעל חיים“ (עמ' 13).

אין ברכה גדולה יותר לטובתו של המחקר, כאשר החוקר מציב לו יעוד כזה. היו לו לדב לוין גם נסיבות שהקלו על מלאכתו. קיימת ספרות־תשתית ענפה, יהדות ליטא, חיבורים מספמים על התפתחותה ותרבותה של יהדות זו במאות האחרונות עד לשואה וכן ספרות לא מועטת על קורותיה בשואה (ספרי יזכור, ספרי זכור־נות, מחקרים וסיכומים). גם מחקריו הקודמים של ד.ל. הם כעין עבודות־הכנה לחיבור מסכם זה.

כ־25 אלף יהודים, שהם כ־10% מיהדות ליטא, נשארו בחיים. מן הראוי לציין את תודעתה של יהדות זו להעיד ולתעד את הקורות בשואה.

אולם המעיין במכלול המקורות עליהם התבסס ד.ל., רואה איזו עבודה רבה ושקד־נית השקיע באיסוף החומר הרב. על בסיס חומר זה ובעזרת הניתוח נותן ד.ל. תמונה

* דב לוין, לחמנים ועומדים על נפשם — מלחמת יהודי ליטא בנאצים 1941—1945, הוצאת יד ושם — האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשל"ד.

יושבים כעת בארץ-ישראל ולוחמים בעד מדינה יהודית".

לוחם יהודי בדיוויזיה מאושר, "שמישהו בחוץ-לארץ חושב עליו ויודע על אודותיו" (עמ' 98).

אבידות קשות בנפש סבלו היהודים בתוך הלחימה.

הם גם הוכו מכות קשות מבחינת היחסים הפנימיים בדיוויזיה: הדרג הגבוה ביחידה היה חסום בפניהם. הפיקוד הגבוה לא רצה שמספר הקומוניסטים הלא-ליטאים יעלה בהרבה על מספר הליטאים (עמ' 84). האפליה ב"מיבצע הקאדרים" לקראת שיחרורה של ליטא, בו היה אחוז היהודים קטן ביותר, למרות ההבטחות השיוויוניות שחזרו ונישנו מפי ראשי ממשלת ליטא (עמ' 85).

אך המכה הקשה מכל היו הדי השואה שהגיעו לדיוויזיה. עצם הידיעה שהרצחיות בוצעה על-ידי ליטאים הביאה למשבר-אמון בין היהודים והליטאים בדיוויזיה.

זעזוע עמוק עבר על הלוחם היהודי בעת מיפגשו אחר-כך, בזמן השיחרור, "עם רחור בות העיירה שלא אמרו לי שלום... לא יהודי, לא חצי יהודי" (עמ' 101).

בחורה אחת קמה ואמרה: "חבריה, אם פעם תיגמר המלחמה ונחיה, אז כל אחת מאתנו תצטרך ללדת עשרה ילדים בעד כל מה שעוללו לנו" (עמ' 102).

ועוד, "פרט קטן": בדיוויזיה נאסר לשיר ית הבאלאדה, "שטילער, שטילער, לאמיר שווייגן" — "כי הוא הביא להתרגשות ולבכי בקרב החיילים היהודיים" (עמ' 103).

בתיאור תמציתי מסכם ד.ל. את הפעילות המחתרתית של גיטאות וילנה, קובנה, שאוולי וסווינציאן, את מאבק-גבורתם ואת הטרור גיקה שבה.

עד סוף דצמבר 1941 — פחות ממחצית השנה לאחר פרוץ המלחמה — הושמדו כבר 180,000 יהודים — 72% מכלל יהודי ליטא. בארבעת הגיטאות בהם דן הספר נותרו רק כ-40,000 יהודים (קובנה — 16,000, וילנה — 15,000, שאוולי — 4,700, סווינציאן — 2,000). ד.ל. מעלה את השוני במציאות של גיטאות אלה, באופיים של היזנראטים והמשטרה

האלה — הציפיה לאפשרות של מישטר ליב-ראלי דמוקראטי היתה בוודאי התמימה ביותר. באותה תקופה מתבלט בייחודו הריכוז החלוצי-שומרי בוילנה שהטביע את חותמו בתקופת השואה, ושממנו צמחה מנהיגות יהודית חדשה.

פרק חדש בהיסטוריוגרפיה של הלחימה היהודית הן קורותיה של הדיוויזיה הליטאית שהוקמה ב-18 בדצמבר 1941. היהודים הגיעו ל-45%—50% מכלל לוחמי הדיוויזיה הליטאית, ובמספרים — כ-6000 לוחמים (ליטאים: 25%—30%; רוסים: 20%—25%; אחרים: 4%—5%), ולא במקרה היא נקראה בפי כול: "הדיוויזיה היהודית".

ד.ל. טרח להמציא לנו כמה טבלות: השינויים בהרכב הלאומי של הדיוויזיה הליטאית, פרטים על ההרכב הגילי (אבות ובנים לחמו שכם אל שכם), וכו'.

המניעים של הלוחמים היהודים בדיוויזיה זו היו ערכיים בעיקרם: (א) הידיעות על חורבן עירוניהם החדירו הרגשת-נקם עזה. (ב) הפחד מפני נפילה בשבי גרם למוסכמה: "יהודי לא יכול להיכנע". ואכן הלכה ונתגבשה הערכה כללית חיובית ללחימתם של היהודים בדיוויזיה. ידוע היה הסיפור על הטוראי מ' אשר, "חדר בראש חבריו להפירות האויב ובקרב כידונים הרג חמישה חיילים גרמניים" (עמ' 79). ובוודאי נודעו מעלליהם של 4 יהודים גיבורי ברית-המועצות בדיוויזיה. עמידה זו של החייל היהודי בדיוויזיה הליטאית בלטה במיוחד בעימות מול החייל הליטאי, שאחוזו עריקו היה גבוה במיוחד.

ניתנת לנו הזדמנות לעקוב אחרי מצבו, לבטיו וגבורתו של חייל יהודי ביחידה של הצבא האדום, שיש בהם עניין לכשעצמו.

ד.ד. טרח להביא לפנינו עדויות המציירות תמונה נאמנה וחיה על האווירה היהודית, ה"כעין משפחתית", הלאומית, ששררה בדי-וויזיה, "כמו בעיירה בליטא". לפני היציאה לחזית נערכו, "מיטינגים" ביידיש. הושמעו "שירי לכת" ביידיש. חיילים רקדו, "הורה" סוערת. רבים שמרו על צום יום הכיפורים.

חייל יהודי מתווכח עם קומיסאר בחפירת שלג: "אם לא היה יותר טוב, ששנינו היינו

לקראת היציאה ליערות והקמת ארבעה גדודים פרטיזאניים.

ד.ל. פורש את תולדותיו של איכ"ל (איר-גון יהודי כללי לוחם) של קובנה ואת כשלון הנסיון לגלות בסיסים פארטיזאניים קיימים או להקים בסיסים חדשים על אדמת ליטא. ומכאן הנסיון המר של „מסע אוגוסטובה“.

בשאוולי היתה התפצלות של המחנות על רקע פוליטי (גוש ציוני-סוציאליסטי, גוש רביוניסטי, גוש קומוניסטי) ורווחה הדעה „למות מות גיבורים“ אך ורק בזמן „שיבואו במגמה ברורה לגמור אותנו“ (עמ' 161).

גישה זו היתה אופיינית לגיטאות באזורים אחרים. היא ביטאה את הצירוף בין האחריות המוסרית שנטלה המחנות לשלומם של הגיטאות והחלטה הנחושה ללחום, וגרמה לווי-כוחים סוערים ברגע האחרון בתוך המחנות ולעתים גם לכשלונה של ההתקוממות (באראנביץ').

מדהימה בחינתה היא הפעילות המחתרית של אנשי המחנות במחנות אסטוניה וגרמניה. כגון במחנה קאופרינג: הוצאת 24 גליזנות „ניצוץ“, שהמוטו שלו „עוד לא אבדה תקוותנו“ והפיסקות המופיעות בעתון זה: „הקמת מולדת יהודית כפתרון שאלת היהודים“, „לשאוף לרביזיה גמורה במיבנה הסוציאלי של המולדת העברית“, „דור אחרון לשעבוד וראשון לגאולה“.

המיפגש של המחנות עם אלבינה הטוענת „להקים מחתרת על בסיס עירוני ולא יהודי בלעדי“, ו„שיש דרך אחת ויחידה לצאת מן הגיטו ולארגן את המלחמה הפארטיזאנית ביערות“ (עמ' 172) מזכיר את הגישה הבסיסית שהיתה קיימת בגיטו מינסק. אולם הלוחמים היהודיים בגיטאות ליטא, הקומוניסטים כמו הציונים, עמדו על זכותם להילחם במסגרת מיוחדת יהודית.

במלוא כוחה מופיעה בעיה זו בהתנגשות הדראמאטית בין זימן ובין אבא קובנר. זימן מתנגד לקיום יחידות יהודיות נפרדות. סמוך לשיחרור, בקיץ 1944, מוחלף הפיקוד היהודי בפיקוד לא-יהודי. קלימוב, נציג המפלגה הקומוניסטית, מסביר את פירוקן של היחידות היהודיות בנימוק „העיקרון הטריטוריאלי“.

לכך באה תשובתו הנמרצת של אבא קובנר: „אנו רוצים להמשיך ביער את אשר התחלנו בגיטו ולהוכיח ששרידי אותם ההמו-

היהודית (גנסי מול ד"ר אלסק) בתמורות שחלו עם הזמן בתוך היודנראטים (ליפצ'ר מול ד"ר אלסק בקובנה), במועדי ההתארגנות המחתרית, בפיצול שהיה קיים בתוך המחנות של כל גיטו ובעצם הגישה לבעיה העקרונית: מה צריכה להיות תגובת המחנות — מאבק בגיטו או יציאה ליערות?

מצטיירת לפנינו תמונה רבת-חיות של תגובה יהודית שחרגה מתחומה של המחנתות המאורגנת והיתה ספונטאנית בעיקרה: בריחה לביאלורוסיה, תוך תקווה ש„שם לא יקרה מה שקרה בליטא“: הצלת ילדים; בריחות ספונטאניות (בזמן הגירוש לאסטוניה); בריחת „שורפי המתים“ בפונאר; „מלינות“; תגובות של התמרדות נגד הרוצחים וביניהן ההתנגדות התקיפה של יהודי העיירות באזור וילנה שהובלו ברכבת לפונאר ב-5 באפריל 1943 (במקום לקובנה כפי שהובטח), כאשר התקיפו את הזקיפים הליטאיים באקדחים, בסכינים ואף בשיניים ולאחר ההתנגשות „נותרו על המסילה 600 גוויות“ והנותרים גילו התנגדות מרה על סף ההריגה בפונאר (עמ' 118); על התקוממות הפועלים היהודיים בפורבאנק, וההתמרדות המזוינת של קבוצת יהודים במחנה ה.ק.פ. ביולי 1944 (ראה שם). ולעומת זה האכזבה המרה מתגובת ההמונים בזמן פרשת ויטנברג בוילנה ותוכנית המינהרה שהוכשלה על-ידי הציבור ה„בלתי-מאורגן“ בקובנה.

בולטת עובדת הניתוק שהיה קיים בין וילנה לקובנה.

ד.ל. מתחקה אחרי שורשי התופעות, שבר-יסודן היו משותפות לאזורי המזרח: ליטא, ביאלורוסיה ואוקראינה.

הוא מייחס חשיבות ל„תקופת השעות“ שבין הפלישה לבין הרצח שהיתה קצרה בהרבה בליטא מאשר בפולין, לתפקידו הפאטאלי של ה„זמן“ — כאשר היו יהודי ליטא בחיים לא היו אפשרויות לחימה ולא בעלי ברית וכאשר הם במעט נתגלו כבר לא היה קיים כמעט ישוב יהודי; לגירושם של מאות מנהיגים ציוניים על-ידי הסובייטים ממש בשבוע האחרון לפני הפלישה הנאצית; לאקציות של הגרמנים שפגעו בשכבות המנהיגות, כגון האקציה של האינטליגנציה בקובנה, וכו'.

פרשת ויטנברג היוותה נקודת-תפנית ב-פ.פ.א. היא הניעה את המחנות להיערך

ספרים על יהדות ליטא

אך לדעתי ספק אם ניתן ליישם, בדרך מקובלת, נתונים סוציולוגיים לגבי תקופה זו, שהיתה כולה הפוכה ומהופכת. מידת הרלבאנטיות שלהם לימים אלה היא מועטת ביותר, אם בכלל, והשימוש בהן יכול להיות מוגבל ביותר, וזהיר מאד.

ועוד הערה: לתופעה של, עומדים על נפשם, שהוא שמו של הספר, גילויים רבים, רוחניים ומוסריים, ואינה מתמצית רק בפנומן של הלוחמה המזויינת. המאבק המזויין ברובו היה כרוך בעמידה רוחנית ומוסרית, אך אין להגיד שגם ההיפך קרה במציאות.

אין ספק שהעמידה על הנפש היתה מהות עצמאית בתקופת השואה ובמקרים רבים מאד, אם לא ברובם, לא היתה כרוכה עם המאבק המזויין.

ייחודם של הלוחמים היהודיים בתקופת השואה הוא כמעט מעבר לכל השוואה היסטורית עם ארץ אחרת, עם זמן אחר, ועם לוחמים אחרים; אך ה"ייחוד שבייחודים" בתקופה זו הוא סיפורם של "העומדים על נפשם".

זהו ה"sui generis" בה"א הידיעה בעמידה היהודית.

נדמה לי שדל. הפנה את זרקוריו לכיוון הלחימה המזויינת והשאיר בצל את ה"עומדים על נפשם" במובנו הרחב של המושג הזה.

בסיכום: ספרו של דב לוין הוא פרי שקידה של שנות מחקר רבות, של להט, התמסרות ויגיעה, של איסוף חומר רב, סיווג, ניתוח וסיכום.

דרך המחקר — שיטתית, קפדנית ומתועדת. הרגשת היעוד שהדריכה את המחבר פועמת בין דפי הספר.

לפנינו מחקר מסכם ומעמיק על אחד הפרקים המרכזיים בהתנגדות היהודית בימי השואה: לחימתה של יהדות ליטא.

נים הבלתי־מוגנים, שנשחטו ללא תגובה, יוסיפו להילחם ברוצחי היהודים בני־עמם".

אך באזורי ליטא כמו באזורים אחרים של הלחימה הפארטיזאנית היהודית הפירוק לא השיג את מטרתו, כי מבחינת הליכוד החברתי והאווירה — היחידות הפארטיזאניות המשיכו להיות יהודיות גם כשצורפו אליהן פארטיזאנים לא־יהודיים וגם כאשר הפיקוד היהודי הוחלף בלא־יהודי.

בעיית המחתרת וההצלה, אותה מעלה דל., ראויה למחקר השוואתי ממצה בנפרד.

ההשתתפות הפעילה של המיעוט היהודי בליטא היתה גבוהה למדי, ויותר גבוהה מזו של העם הליטאי: כ־6000 יהודים ב"דיוויזיה הליטאית", כ־2000 ביתר היחידות הסובייטיות ובצבאות הפולניים, וכ־2000 בשורות הפארטיזאנים ובאירגוני המרי, בס"ה כ־10,000 יהודים לוחמים, שהם כ־4% מכלל יהודי ליטא לפני השואה וכ־16% ממספר היהודים ששרדו לאחר האקציות הגדולות.

איסוף נתונים מספריים אלה היא עבודת נמלים קשה ומצריכה לעתים איזומלים חדים כדי לחשוף את הזהות היהודית של הלוחמים בתעודות אשר מעלימות אותה. המדובר — בארצות שמעבר למסך הברזל.

יחד עם זאת יש לנקוט, במקרים לא־מעטים, זהירות יתירה לנתונים מספריים ממקורות אלה. "דיוק היתר" שיש במקורות הרשמיים באזורים אלה מעמיד בספק את עצם הדיוק, ולא כאן המקום להרחיב בכך.

דל. עשה במספרים שהיו בידו שימושים רבים ונכונים, כפי שציינתי לעיל. לצערנו חסרים לנו נתונים על ההרכב הדמוגרפי של 40 אלף היהודים (ובעיקר מספר הגברים וגיליהם, הנשים והילדים) ששרדו בגיטאות ליטא, בדצמבר 1941, לאחר האקציות הגדולות. נתונים אלה הם רלבאנטיים מאד לגבי יכולת ההתגוננות המזויינת של היהודים בשנים 1942—1945.

Documents

- **Prof. Uriel Tal** of Tel-Aviv University sent us an edited document, including the essence of a public lecture by Prof. Ernst Krick which shows how exponents of the Nazi ideology approached intellectuals.

Books

- In our book review section we bring an article by **Dr. Haim Gnizi** of Bar-Ilan University on the books of some American authors (Morse, Wyman, Feingold) on the U.S. and the problem of Jewish refugees during the years 1938—1945.
- **Shalom Cholavsky** discusses an Album on the Jewish community at **Wilno** published in the U.S. as well as Dov Levin's book on the fight of Lithuanian Jews against the Nazis in 1941—1945.